

KARABAĞ DAĞLIK MIYDI BAĞLIK MIYDI?

Gülşen Seyhan ALIŞIK*

ÖZET

Eski bir yerleşim merkezi olan Karabağ VI. yüzyıldan itibaren Türk Tarihi içerisinde yer almaktadır. Karabağ'ın tarihinin, coğrafi ve iklim özelliklerinin ele alındığı bu çalışmada Karabağ'ın tarihi kaynaklarda nasıl geçtiği belirtilmiş; ayrıca Karabağ adının kökeni de incelenmiştir. Önceleri sadece bir yerleşim yerinin adyken zamanla bu yerleşim yerinin çevresindeki tüm bölgenin adı haline gelen Karabağ, "bağı çok olan, yoğun bağlık bahçelik yer" anlamında olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan.

IS KARABAĞ AS A MOUNTAINOUS OR AS A GARDEN

ABSTRACT

Karabag an old centre of population has taken part in Turkish history since VI. century. This is a study of the origins of the place name Karabag (Azerbaijan). In addition Karabag's history, geographic and climate characteristics were given and also it's place in historical resources was defined. Karabag was only a place name at first by the time of progress it has been a name of an area. It's meaning is being thought as "a place which has many gardens".

Key words: Karabag, Azerbaijan

* Doç. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

*Veten ecdadımızın medfenidir,
Veten övladımızın meskenidir,
Veteni sévmeyen insan olmaz,
Olsa, ol şe^hside vicdan olmaz.
Abbas Sehhet¹*

Vatan kavramı bütün uluslar için kutsaldır. Vatan sevgisi insanların gönlünde, vatan topraklarının adı ise dillerinde gizlidir. Bu çalışmada sevgisi gönlümüzde, adı dilimizde olan bir Türk yurdu; 'Karabağ' üzerinde durulmuştur.

Ad biliminin bir alt alanı olan yer adları bilimi (toponomi), bir bölgenin yerleşme tarihini, etnik, siyasî ve kültür yapısını, coğrafi durumunu, yer adı vermedeki eğilimleri inceler. Yer adları, bu bakımdan dilin, tarihe ışık tutabilecek sözcükleri içinde yer alır. Ayrıca bu adlar taşıdıkları anlam, ses ve yapı özellikleri açısından dilbilim ve köken bilgisi çalışmalarına da malzeme oluşturmaktadır.²

Karabağ, küçük Kafkas sıradağlarının güneydoğusunda bulunan 4400 km²'lik yüzölçümüne sahip, Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı bir vilâyettir. Bu vilâyetin siyasî sınırları günümüzde Türkler, Ermeniler ve Ruslar arasında anlaşmazlık konusu olup uluslar arası MİNSK grubu organizasyonu altında çözümlenmeye çalışılmaktadır.³ Bölgenin doğusunda Berde, Mirbeşir, Ağdam, Ağcabedi ve Fuzuli, güneyinde Cebrail ve Kubatlı; batısında Laçın ve Kelbecer; kuzeyinde ise Şaumyan, Kasım ve İsmail ilçeleri bulunmaktadır. Karabağ bölgesi;

¹ Ağamusa Ahundov, *Torpağın Köksünde Tarihin İzleri*, Gençlik Yayınları, Bakü 1983, s. 3.

² H. Scheinhardt tarafından Türkçe yer adları üzerine önemli bir çalışma yapılmıştır: H. Scheinhardt, *Typen Türkischer Ortsnamen, Einführung, Phonologie, Morphologie, Bibliographie*, Heidelberg 1979.

³ Kurtkaya, "Karabağ Hadiselerine Toplu Bir Bakış", *Fuzûlî Aylık Edebiyat Sanat Kültür ve Folklor Dergisi*, Yıl: 1, S. 6, İstanbul 1988, s. 6-8; Nadir Devlet, "Karabağ Olayları", *Türk Edebiyatı*, S. 6, İstanbul 1988, s. 32-33;

Tahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 5, Ankara 1990; Zeynel Abidin Makas, *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 3, Ankara 1990; Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet - Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti. İstanbul 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Askeran, Şuşa, Mardakert (Celabert), Martuni (Hovaşen) ve Hadrut olmak üzere beş rayona ayrılmıştır. Bu muhtar vilâyetin başkenti Hankendi / Hankenti'dir. Sovyet döneminde bu ad, diğer birçok yer adı gibi Stapanakert olarak Rusçası ile değiştirilmiştir. Karabağ hanı Penah Han döneminde Hankenti olarak adlandırılan bu yer, belki de hanlar hanı Emir Timür'ün o bölgeye vurduğu Türklük damgasının güzel bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karabağ'ın tarihi

Eski bir yerleşim yeri olan Karabağ, VI. yüzyıldan itibaren Hazarların bölgeye gitmesi ile Türk tarihi içerisindeki yerini almıştır. Bu yüzyıldan sonra bölgenin Türkleşmesi süreci başlamış ve sırasıyla XI. ve XII. yüzyılın ortalarına kadar Selçuklu, XII-XIII. yüzyıllarda, Türk-Moğol, XIV ve XV. yüzyıllarda Timür, 15. yüzyılın ilk yarısı Karakoyunlu, aynı yüzyılın ikinci yarısı Akkoyunlu, sonra Safevî ve Osmanlı hâkimiyeti bölgede etkili olmuş, Penah Ali Hanın önderliğinde kurulan Karabağ Hanlığı (1748-1822) ise 1822 yılında Çarlık Rusyası tarafından ortadan kaldırılmıştır.

1813 yılında *Gülistan Anlaşması* ile Rusya'ya bırakılan Karabağ bir müddet Bakü, Şamahı ve Zengezur vilâyetlerine bağlı bir kaza merkezi olur. 1918-1920 arasında yeniden Türk hâkimiyeti altına giren Karabağ'da, Ermenilerin Hankendi başta olmak üzere 22-23 Mart 1920 tarihinde başlattıkları soy kırımını sonucu binlerce Türk şehit olur, bu duruma seyirci kalamayan Türk ordusu Nuri Paşa komutasında Karabağ'a girer. Türk ordusunun Anadolu'ya dönme zarureti ortaya çıkınca Ermeniler saldırılara yeniden başlarlar, sonunda 12 Mayıs 1920 tarihinde XI. Kızılordu Karabağ'da duruma el koyar. Bu gelişmeleri takiben 7 Haziran 1923 itibariyle de Karabağ Azerbaycan'a bağlı muhtar vilâyet konumuna getirilir. 1988 yılı Şubat ayından itibaren bu bölgenin Türklere arındırılması siyaseti yoğunlaşarak devam etmiş ve sonuç olarak bölgedeki Türk nüfus soy kırıma ve sağ kalanlar da göçe mecbur edilmişlerdir.

Günümüz itibariyle, yaşanan siyasî olaylar sonucunda, bu bölgede Türk nüfus kalmamıştır. Karabağ'daki Türk nüfus Azerbaycan'da kaçkın / kaçkın konumunda doğma yurtlarına dönecekleri günü beklemektedirler. 1979 resmî Sovyet

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

istatistiklerine göre bu bölgenin nüfusu 162.181'dir ve Türkler nüfusun % 25'ini oluşturmaktadır.⁴

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSR) dahilinde birbirine yakın tarihlerde üç ayrı dağlık (nogorno) muhtar vilâyet oluşturulmuştur: Dağlık Altay Muhtar Vilâyeti⁵ (1 Temmuz 1922), Dağlık Karabağ Muhtar Vilâyeti (7 Haziran 1923)⁶, Dağlık Bedahşan Muhtar Vilâyeti (2 Ocak 1925).⁷ Rusça *nagorniy* "dağlık" adı ile yapay olarak oluşturulmuş bu muhtar vilâyetler ve yapay adlar, bütün olan toprak parçasının önce bölünmesi ve sonra bütünüyle bağlı olduğu bölgeden koparılmasına yönelik siyasî bir girişimin ifadesidir. Ne acı ki Karabağ 1923'te başlayan bu siyasî faaliyet dâhilinde bağlı olduğu siyasî birlikten koparılmıştır.

Bir yerin hem dağlık hem de bağlık olması ne kadar mümkündür? Karabağ bölgesinin bağlık olarak adlandırılması arazisinin büyük bir bölümünün başta üzüm ve dut olmak üzere meyve bağları, ormanlık ve yeşilliklerle kaplı olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa ekip biçmeye elverişsiz dağlık, kıraç bölge olmasından değil!

Karabağ'ın coğrafi özellikleri

Deniz seviyesinden yaklaşık 2000-2500 m. yükseklikte bulunan Karabağ volkanik bir yayla görünümündedir. En yüksek tepeleri Gızılboğaz (3581 m.), Büyük İşığı (3552 m.) ve Alagöller (3175 m.)'dir. Bu bölgede Alagöller ve Garagöl adlı iki küçük volkanik göl bulunmaktadır. Bölgedeki Terter, Haçın ve Gargar ırmakları Kür nehrine; Köndelençay, Gozluçay ve Guruçay ise Aras nehrine dökülür. Karabağ topraklarının % 33'ü ormanlık arazidir. Karabağ genel itibariyle ekip biçmeye elverişli, bereketli arazisi ve zengin yer altı / yer üstü kaynakları ile tarih boyunca ve bugün Kafkasların odak noktası olmuştur.⁸

⁴ Tsentralno - Statistiçeskoe Upravlenie SSSR, *Naselenie SSSR Po Dannum Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1979 Goda*, s. 29, Moskva 1980; E. Kaydarov - M. Orazov, *Tyurkologiya Kırspe*, Almatı 1985, s. 143-144.

⁵ *Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası*, "Dağlık Altay Muhtar Vilayeti", C. III, Bakü 1979, s. 305-306.

⁶ *Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası*, "Dağlık Garabağ Muhtar Vilayeti", C. III, Bakü 1979, s. 308-310.

⁷ *Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası*, "Dağlık Bedehşan Muhtar Vilayeti", C. III, Bakü 1979 s. 306-308.

⁸ Dursun Yıldırım - Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları Nu: 110, Ankara 1990, s. 29-30; Zeynel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Karabağ'ın iklim özellikleri

Karabağ'da kara iklimi etkilidir. Kışları sıcaklık ortalaması yüksek kesimlerde -4 ile -13 C°, alçak kesimlerde ise 2 ile 5 C° arasında değişmektedir. Yaz ortalaması ise 14 ile 26 C°'dir. Yıllık yağış ortalaması ise yüksek kesimlerde 8-9 kg., deniz seviyesine yakın yerlerde ise 4-4,5 kg.'dir.

Karabağ, yumuşak iklimi, verimli toprakları ve sulak tarım alanları sebebi ile tarih boyunca göçer-evli ve yerleşik Türk boylarına yurt olmuştur. Ayrıca güzellik ve güçleri ile ün salmış Karabağ atları ile de kaynaklara geçmiştir.⁹

Tarihî kaynaklarda Karabağ

Bu bölgenin Türklerden önceki adı *Arran / Erran* biçimindedir¹⁰. Bütün erken kaynaklarda bu ad kullanılmış,

Abidin Makas, *Azerbaycan'ın Tarihî ve Kültürel Coğrafyası*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırma Serisi: 3, Ankara 1990, s. 7-8.

⁹ Mirza Bala, "Karabağ Karabağ", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 6, İstanbul 1977, s. 213.

¹⁰ Ahmet Zeki Validî [Togan], "Azerbaycanın Etnoğrafisine Dair", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2, S. 14, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 49-56; Ahmet Zeki Validî [Togan], "Azerbaycanın Etnoğrafisine Dair II", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2, S. 14, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 101-107; Ahmet Zeki Validî [Togan], "Azerbaycanın Türk Etnoğrafisine Dair III", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2, S. 18, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 247-253; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, S. 173, Ankara 2001², s. 111, 120, 147, 156, 160, 161; Ali Ekber Dihhoda, "Errân", *Luğat-nâma*, C. 6, Horşidî Yayınları, Tahran 1327, s. 1612. (Bu maddede Berde, Şamhor, Gence ve Beylekan bölgenin şehirleri olarak belirtilmiş ve ortasından Aras Nehri'nin geçtiği kaydedilmiştir. Bölgenin Arap ve Fars tarihçilerine dayanılarak tarihî ve coğrafik özellikleri hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca Genceli Nizamî ve Hakani'nin Arran için yazdıkları beyitler kaydedilmiştir.)

R. N. Frye, "Arrân", *E[ncyclopedia of] I[slam]*, New Edition, Vol. I, Lucar & Co, London 1960, s. 660. Bu yazıda da Arran adının kökeni üzerine öne sürülen görüşler oraya konulmuş ve kesin bir sonuca ulaşılmamıştır: Gürcüce Rani, Yunanca *Αββαοί*, Ermenice *Atwank'* "halk" biçimleri aktarılmış ve Arap kaynaklarında da (İstahri ve İbn Havkal) *al-Rân* ve *al-Râniyye* olarak tesbit edilmiştir. Bölgenin Türkleşme süreci Moğol fütuhâtı ile açıklanmış ve bölgenin bayındır hâle gelmesi için çalışmış olan Timür'den sonra Arran adının yalnızca anılarda ve Azerbaycan tarihinin bir parçası olarak kaldığı şu cümle ile dile getirilmiştir: "The process of islamicisation and turkicisation was hastened after the Mongol invasion. The land between the rivers came to be called *Ḳarabāgh*. After the conquest of Timür, who did

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Karabağ'ın Türkleşmesi sürecine bağlı olarak da *Karabāğ-i Arrān* ve nihayet *Karabağ* adı hâkim olmuştur. Ayrıca *Karabāğ-i Arrān* kullanımı tarihî Arran / Erran bölgesi dışında da Karabağ adını taşıyan yer adları olabileceğine de işaret eder. Tıpkı Türkiye Türkçesindeki Ereğli, Maramara Ereğlisi ve Karadeniz Ereğlisi örneğinde olduğu gibi. Burada Karabağ adının geçtiği tesbit edilebilen kaynakların bir bölümü tarih sırası ile verilmeye çalışılacaktır:

Ebu Said Han'ın 15 Sefer 731 / 28 Kasım 1330 tarihli yarlığında¹¹ bu yer adı *be-maḳām-i Ḳarabāğ-i Arrān*¹² biçiminde yani Arran Karabağ'ı biçiminde geçer.

Reşidüddin'in *Cāmiü't-Tevārih*¹³ ve Kazvinî'nin *Nuzhetu'l-Kulüb* adlı eserlerinde de bu ad *Ḳarabāğ-i Arrān* olarak geçer ve Kazvinî bölgenin coğrafik konumunu, Aras nehrinin kenarında ve Tebriz'e 50 fersenk mesafede bir yer olarak kaydeder.¹⁴

Zeyneddin bin Hamdullah Kazvinî tarafından 1411 yılında yazılmış olan ve 1341-1392 yılları arasındaki olayların anlatıldığı, özellikle Timür Han hakkında değerli bilgiler içeren *Zeyl-i Tarih-i Güzide* adlı eserde de *Ḳarabāğ-i Arrān* ve *Ḳarabāğ* yer adı olarak birçok kez zikredilmiştir.¹⁵

Karabağ adı Timür Han'dan (Nisan 1336 Keş - Şubat 1405 Otrar) itibaren gerek Türk, gerekse Arap ve Fars kaynaklarında¹⁶ yoğun olarak geçmektedir. Timür dönemi için en önemli kaynak olan Şerafeddin Ali Yezdî'nin (ö. 1454) *Zafernâme*'sinin hem Farsça hem de Türkçe (Çağatay Türkçesi)

much building and repaire of canals, Arrān only appears as a memory, and its affairs are part of the history of Ādharbāydjān."

¹¹ A. D. Papazian, "Deux nouveaux iarlyks d'ilkhans", *Banbar Matenadarani*, C. IV, Erivan 1962, s. 379-401.

¹² A. D. Papazian, "Deux nouveaux iarlyks d'ilkhans", *Banbar Matenadarani*, C. IV, Erivan 1962, s. 383.

¹³ Reşidüddin, *Cāmiü't-Tevārih*, Yayınlayanlar: Muhammed Ruşen - Mustafa Musevî), Tahran, 1373/1994, C. II, s. 1134.

¹⁴ Hamdullah Mustefvî Kazvinî, *Nuzhetu'l-Kulüb*, Yayınlayan: G. Le Strange, London 1915, s. 56, 181, 182.

¹⁵ Zeyn ad-Din ibn Hamdallah Ḳazvini, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, haz. Z. M. Bünyadov, Elm Yayınları, Bakü 1990 s. 16, 19-23, 25, 31, 32, 34, 36, 50, 52.

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. W. Hinz, "Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", *Türk Tarih Kurumu Belleten XXI-XXII*, Ankara 1942, s. 91-93; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", *Türk Tarih Kurumu Belleten XXIX*, S. 113, Ankara 1965, s. 56-57.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

yazmasında, Emir Timür'ün havasının mutedil olması sebebi ile kışlak olarak kullandığı Karabağ, dönemin özellikleri çerçevesinde anlatım bulmuştur:

Nizamüddin Şamî'nin *Zafernâme* isimli eserinin Necati Lugal çevirisindeki bilgiler şöyledir:¹⁷

“Emir Zade Mehmed Dervîşi Şeki’de düşmanların def’i için kumandan tayin edip yola koymakla ber7aber Ergunşah’ı ve Ramazan Hoca’yı da Tankut ve Emir Mehmet Beki Akceb vilâyetine gönderdi; diğer askerler Elbürz Dağı’nın eteklerine gittiler, yağma yaparak çok ganimet elde ettiler, her nerede bir kal’a gördülerse yıktıktan sonra Küçük Karabağ’a gelip girdiler. Gür suyu üzerinden gemi ile (101) geçtiler. Emir Timur buradan Kıtâğ ahalisi ve vilayetini ve Kızıl kal’ayı zaptetmek için yola çıktı. Tiflis’li Bukrat’ı hapsetmişlerdi, kendisini o vaziyette Karabağ’a gönderdiler.” (Lugal 1987, 121)

“Ağırlıkları muhafaza için geri kalmış olan Şeyh Ali Bahadır, Erdebil’den Karabağ’a gelerek yeri öpmekle müşerref oldu. Kışı orada geçirdiler.” (Lugal 1987, 122)

Bizzat Karabağ’ın olmasa bile Karabağ civarının ormanlık ve bağlık olduğu eserde şöyle anlatım bulmuştur:

“Sonra Emir oradan hareketle mecûsîlerden, Hamşa üzerine yürüdü. Bunun bulunduğu yere giden on günlük yolda orman ve ağaçlıklar vardı. Bunun için Emir askeri kuta kuta ayrılarak testere, balta, teber ile yolları açtırdı, bu suretle ordunun sağ, solu ve kolu rahatça geçerek düşmana vasıl oldu (214). Bu yirmi gün zarfında daima kar yağdı, İslâm askerleri, bu soğuk günlerde ateş gibi saldırdılar ve onlardan kimi buldularsa öldürerek Hamşa’yı ele geçirmek için yola devam ettiler, Asun Deresi’ne eriştiler, Hamşa bütün hanumanını terk ile ormanlar içinde kaybolup gitti. Kar yolları kapatmıştı; at, katır askerin bütün hayvanları zayıfladı, fakat pek çok öküz ve koyun ganimet aldıktan sonra düşmanların evlerine ateş verdiler ve pek çok domuz kılıçtan geçirdiler. Bu kavim şarapsız yaşayamadıklarından ve erkek, kadın, çoluk çocuk buna alışmış olduklarından Emir Timur onları bundan mahrum etmekle intikam almak istedi. Emir verdi askerleri kısım kısım ayırdılar. Bunlar dağlara çıkararak bağlara dağıldılar, bütün üzüm fidanlarını

¹⁷ Nizamüddin Şamî, *Zafernâme*, Farsçadan çev. Necati Lugal, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Dizi, Ankara 1987², s. 122, 256, 291, 296-298. Bu eser Timür'ün torunu, Şahruh'un oğlu İbrahim Sultan'ın isteği ile yazılır ve 1424 yılında tamamlanır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

kökünden çıkarıp attılar... Bu zamanda çok soğuk ve kar vardı. Atlar zayıfladı, bunun için artık Emir Timur da orada kalmak istemediğinden mübarek bir saatte kalben mesrur ve her türlü düşünceden azade bir hâlde dönerek Karabağ'a gelip evlatları ve kadınları ile buluştu, bu nimetlere nail olduğundan tanrıya şükürler etti. Bu sıralarda tanrı Emirzade Halil Sultan Bahadır'a bir erkek çocuk ihsan etti. Bunun için birkaç gün toy yaptılar. Kış mevsimi sona erişerek ilkbaharın kokuları gelmeğe başladığından Emir Timur şehzadeleri, noyinleri, devlet erkânını toplayarak Kurultay yapılmasını emir buyurdu.” (Lugal 1987, 256)

“Emir'in Karabağ'da kışlak yapması. Gürc meselesi arzu edildiği veçhile nihayete erdikten sonra, asîler itaat altına girdikten sonra Emir Timur rebîülahrın yirmi ikinci günü¹⁸ uğur ve saadette, büyük Emirler, noyinler, şehzadeler, hatunlar cümlesi beraberinde oldukları hâlde Karabağ'a geldiler, seraperde, hayme ve hargâhları o arazide kurdular. Nusrat ve zafer bayraklarının ayları göklere doğru yükseldi.” (Lugal 1987, 291)

“Bundan sonra oraların sahralarında bir müddet av âlemi yaparak birçok ahû avladılar. O geniş sahrayı her türlü av hayvanlarından temizlediler. O esnada harap bir şehre eriştiler ki bu, eski zamanda yaşamış olan büyük padişahlardan kalmıştı, fakat zamanın geçmesiyle harap olmuş, etraf ve cevanibi hâdisat ile yıkılmış ve bozulmuştu. Bu Emir Timur'un dikkat nazarını celbederek: “Büyük padişahların iktidar ve kuvvetlerinden edecekleri istifade hayrat ve müberrat vücuda getirmektir, biz bugün nasıl geçmiş padişahların eserlerini temaşa ediyorsak, her hâlde bizden de bir eser kalmalıdır, tâ ki bizden sonra da bizim ismimiz baki kalsın.” Buyurdular. O zaman nehrin yatağının kazılmasını emretti. Bu öyle bir nehir idi ki vaktiyle pek nâmdar padişahlar hayli zaman çalıştıkları hâlde mükemmel bir hâlde getirememişlerdi, çünkü bunun ağzını Köşk-i Cenkîş denilen yerde Aras nehrinden kesmişlerdi; bunun uzunluğu on fersah belki de daha ziyade idi, şimdi ise küçük bir deniz haline geldi. Bu ameliyatı bir ay zarfında tamamlayarak suyu akıttılar. Bu nehrin sonu Serçe bel denilen bir yerde Pir Kemal mezarı civarından geçerek Geylan ve Mazenderan Deryası'na akar. Emir, büyük hânedanın bu vasıta ile adını ipka etmek için bu nehre Nehr-i Barlas adını verdi. Hâlâ vilâyet ahalisi bu hayrat ile mesut ve mesrurudur, cümlesi bunun etrafında ziraat yapıyorlar, evler, değirmenler, köyler vücuda getiriyorlar, hiç şüphe yok ki bunlar müruru zamanla bir gün gelecek o memleketin umranına sebep olacaktır.” (Lugal 1987, 292)

¹⁸ M. 1401 yılı 29 Kasım Salı günü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Emir Timur, Anadolu'ya sefere çıkmadan evvel de Karabağ'da idi, hatta Bayezid'in elçilerini de burada kabul etmiş idi (Lugal 1987, 296-297).

Bu eserde "Beylekan şehrinin yapılması ve hendeğin kazılması" başlığı altında, Emir Timür'ün bölgenin bayındır hâle gelmesi için yaptığı faaliyetler anlatılmıştır: "*Emir Timur'un himmeti bütün alemin refah ve rahatına matuf olduğundan Turan Vilâyetleri'nde nasıl meşhur yerleri imar ettilerse, İran memleketlerinde de böyle eserlerle adlarını dünyada ipka etmek hatırlarına geldi.*" (Lugal 1987, 343-344)

"...Beylekan nehrinin açılması. Temeddün esbabından ve belki insanın muhtaç olduğu altı şeyden biri de sudur; insanın maişeti belki eşyanın hilkatı buna merbuttur; nitekim Tanrı(ayet) buyurmuştur ve yine Tanrı ahiret nimetlerini zikrettiği vakit cenneti de daima akan suları ile tavsif eder (âyet). İşte bu cihetten Emir Timur bu yerde sakin olanların refah ve saadetini düşünerek bir nehir vücuda getirmek istiyerek emir verdi Beylekan arazisinden geçen ve o civarda arazi ve köylerin mezruatta istimalinden sonra suyu artan Aras nehrinin sahillerinden bir cetvel açtılar, bu nehrin mansabı altı fersah, enliliği tahminen on gez olacaktı. Ordunun bütün yasakçıları bununla meşgul olarak ancak bir senede yapılması mümkün olan bu muazzam işi şöyle bir ayda başardılar ve bu sayede Emir hazretleri'nin himmetiyle bu şehir ve vilayet de umrana kavuştu." (Lugal 1987, 346)

Nizamüddin Şâmî'nin *Zafer-nâme* adlı eserinde bir yerde de Karabağ-i Errân geçer: "*Emir Timür'un Karabağ-ı Erran'a gelmesi ve orada ıyş-ü işretle vakit geçirmesi.*" (Lugal 1987, 346)

Şerefüddin Ali yezdî tarafından kaleme alınan *Zafer-nâme*'nin Çağatayca çevirisinde de Karabağ ile ilgili bölümler ayrıntılı olarak anlatım bulmuştur.¹⁹ Bu eserde Beylekan'ın Emir Timur tarafından bayındır hâle getirilmesi ile ilgili bölüm şöyledir: "*533^b/9 Hazret-i Şahib-kıran Karabağ havâliside Beylekan ka'l a ve şehrininğ (10) Binâsını kılup Emir-zâde 'Ömer' ning Semerkant tan kelgen zikri (11) Karabâğ havâliside Beylekan şehri kim kadîm*

¹⁹ Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü Nu. 281/410^b, 411^a, 415^a, 417^a, 417^b, 533^b, 534^a, 534^b, 535^a, 535^b (Yazılış tarihi: 957 yılının Zilkade ayı).

Tanju Oral [Seyhan], *Zafer-nâme-i Emîr Timur (Tercüme-i Zafer-nâme)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Umumi Türk Dili Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

mu' azzamat şehirlerdin bolur. Hulefâ-i 'Abbâsî zamanında hârâb ve yeksân bolup (13) irdi, Şahib-ķıran' ğa arzû boldı kim ol şehirmi ābādān (14) kılğay ve ol yerniĝ andaķ hârâb bolup turğanı 'aceb keldi kim bisyâr nuzhetĝāh ve laţîfa dil-keş yer irdi mesnevî 534a/01 Anıĝ dek bozulup erdi Beyleķan / Ki anda kişi yok erdi cüz yılan (02) Yılan u çeyan anda bisyâr idi / Turar işi ol yerde düş-vâr idi / (03) Bâ- vücūdî kim ol kış faşlıniĝ debdebesi erdi. Beyit Kış utru va bârendeliĝ rüz u şeb / Çıķardı halâyık fiĝān u ta' āb (5) Ol ser-i zemînde yarlıĝ lâzımı l- itbâ nefâz tapdı kim kâruvân (6) rüşen-zamir mühendisler ve çābük dest-i şîrîn mî mārılar şehir tarhını saldılar ve hāndaķ şüriniĝ müştemiĝāa tōrt bazār ve 'imāretler bisyâr hamāmlar ve kārvin-serāylar ve tîmçe 'imārātını bî t-temām şāh-zādeler ve 'ümerâ ve tümen ķoşun (10) begleri cirge nökerleriĝa ķismet ķıldılar ve çehār dīvāriĝ (11) her dīvāri iki miĝ tōrt yüz ķarıdan ve dīvāriĝ 'arzi on beş ķarı ve bülendi taķı on beş ķarı ve (13) hāndaķiniĝ 'arzi otuz ķarı ve 'amiķi yigirmi ķarı ve burc u bārūları vasî ve bülend ve küngüre ve seng-endāz ve tîr-endāzları barçası muvāfiķ (15) ol 'imāretni tertîb berdiler. Andaķ 'ālî şehirmi bir ayda 534b/01 tayyār ve āreste ķıldılar... Maĝa boldı 'ālem ser-ā-ser temām / Hadd-ı Türk ü Çin tā had-ı Mısr u Şām / Ki mazlūmlarĝa müdārā kılay / Kara yerni müşĝ-i serā kılay.”

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*nde Azerbaycan coĝrafyasında üç Karabaĝ'dan bahseder. Bunlardan biri bugün de bu adla anılan Karabaĝ bölgesidir:²⁰

Nahşivan hâkinde Menzil-i zâviye-i Ahmed Beĝ'den sonra Karabaĝ'a yöneliş şu cümle ile aktarılmıştır: “[294^b] *Andan 16 sa' ât ma' mur kendli özler içre gidüp. Evsâf-ı şehri-i Azîm Karabaglar. Bu şehri ibtidâ Menûçehr binâ etmişdir. Şehr-i âtikdir. Hâlâ Nahşivân hâkinde başka sultanlıktır. Zamân-ı kadîmde azîm imâristân imiş. (Sene 1012 Mehemed Hân-i Salis asrında deşt-i Osmânlıda iken*

²⁰ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi* 2. Kitap, Zekeriya Kurşun - Seyit Ali Kahraman - Yücel Daĝlı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret A. Ş., İstanbul 1999, s. 118.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Acem zafer buldu.) Sene 1045 tarihinde Fâtih-i Revân Murâd Hân-ı zamân ba'de'l-feth-i Revân bu şehre geliüp meks etdikde kadîm-i eyyâmında İreme zâtü'l-'imâd misilli ma'mur olan şehri, asker-i deryâ misâlîne fermân edüp ân-ı vâhidde harâb u yebâb ve der-i divârların türâb, halkınun cigerin kebâb edüp hâlâ âsâr-ı inhidâmları zâhir ü bâhirdir. Timur Han bu Karabağlarda kışlayup refahiyyet üzre geçinmişlerdir. Tâ bu mertebe ma'mur [u] âbâdân sahrâ-yı pâyândır. Ve üç kerre Süleyman Han ve niçe kerre serdârlar asâkir-i bî-pâyânlar ile beşer altışar ay meks edüp ganimet üzre geçinmişlerdir. Lâkin Murad Hân-ı Râbi'in harâb etdüğünden beri yine imâr olmadadır. Ammâ güneşde zerre ve deryâda katre-misâl imâr olmamışdır. Huddâmlarımız kırk minare addetmişlerdir. Hamd-i Hudâ bu şehrin âb[u] hevâsı letâfetinden tabi'atımız hoş olup esb-süvâr bazı refikler ile şehri sehl temâşâ etdik. Mihmândarımız takriri üzre on bin mikdârı bâğlı ve bâhçeli hâneler ve yetmiş mihrâp, kırkı minâreli câmi'ler ve hân ve hammâmı ve evsâkları vefret üzre ammâ henüz dahi imâr olmadadır. Ve hevâsının letâfet cihetinden vech-i hüsnlü mahbûb u mahbûbbelerine rast gelirdik. Ve me'kûlât ü meşrûbatının [ve] memduhât-ı müsmirrâtının kesreti bir diyarda yokdur. Kara Bağlar desek vechi vardır. Elçi ile bir bağda teferrüc ederken Yezdan Kulu nâm bir bağbân yigirmi altı gûne emrûd-ı âbdâr getirdi. Meleçe ve Abbâsî ve Ürdibârî demek ile ma'ruf ve memdûh emrûd-ı hoşhorları olur kim tenâvül edenin üzerine elbette âb-i zülâl-i cüllâb-i katr-ı nebât gibi cereyân eder. Gâyet leziz emrûdları ve la'lgûn gülnârları olur. Ve esvâk-i şâhîsinde pâk u pâkîze işbâzlarında gûna-gûn Revan pirinci pilavları ve herisesi güyâ sıfır gibi leziz ve râyihâ-i tayyibesi vardır. Ve işbazları gâyet pâkdir. Zirâ cümlesi müslimdir. Bu Acem diyarında me'kûlât [ü] meşrûbât fûruht edicilerde aslâ Ermeni ve Urum yokdur. Aslında Urum keferesi asla ve kat'a yoktur. Meğer ticaret ile geliüp gide. Amma Yahûdî ve Şîu ve Teberrâ'i ve Kurâyî çokdur. Ve melâhide ve zenâdika ve Ca'ferî ve Cebrî ve Kaderî ve Hurûfî ve Zemînî (...)(...)(...)(...). Bu mezheb-i bâtlî furat-ı dâlle gâyet çokdur. Bu Karabağ'ı seyr [ü] temâşâ edüp yine cânib-i kibleye 9 saat gidüp..."

Evliya Çelebi Azerbaycan'da o dönemde iki ayrı Karabağ'dan daha söz eder ve her üç Karabağ'ın da güzellikte cennet bahçelerine benzediğini yazar: "El-hâsıl Azerbaycân vilâyetinde üç aded Karabağlar var kim her biri hadîka-i ravza-i rıdvân-ı cinândan nişân verir."²¹

²¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, Zekeriya Kurşun - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret A. Ş., İstanbul 1999, s. 122.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008

Mirza Yusuf Garabağî'nin *Tarih-i Sâfi*, Mirza Mehdî Hezânî'nin *Kitab-i Târih-i Garabâğ*, Rızagulubey Mirza Cemaloğlu'nun *Penah Han ve İbrahim Han'ın Garabağ'da Hakimiyeti ve O Zamanın Hadiseleri*; Mirza Fehim Fena'nın *Târih-i Cedd-i Garabağ*, Baharlı'nın *Ehvalât-i Garabağ*, Hesen İhfa Elizade'nin *Şuşa Şehrinin Tarihi*, Heseneli Garadağî'nin *Garabağ vilayetinin Gedim ve Cedid Keyfiyyet ve Övzaları*, Abbasgulu Ağa Bakıhanov'un *Gülistan-ı İrem*, Mirza Adıgözelbey'in *Garabağ-name* (Az. Tü. 1845), Mirze Camal Cevanşir Garabağî'nin *Garabağ Tarihi* (1847), adlı müstakil çalışmaları Karabağ'ın tarihî, siyasî, iktisadî ve coğrafi durumunu ortaya koyan ciddi eserlerdir.²² Bu eserlerin hepsinde ayrıntılı olarak Karabağ ilinin siyasî sınırları ekonomisi, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ortaya konulmuştur. Karabağ'ın bağlık bahçelik olan, verimli topraklarının anlatımını da bu eserlerde bulmaktayız. Toprağın verimi ve bereketi onun düzenli sulanması ile doğrudan bağlantılıdır. Bu eserlerde bölgenin tarihî arkları / su yolları hakkında da bilgiler verilmiştir. Mirze Camal Cevanşir Garabağî'nin *Garabağ Tarihi* (Yazılış tarihi: 1847) adlı eserinde XIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başı itibariyle bölgede şu arkların bulunduğu bildirilmektedir: Kürek arki, Luvar arki, Meymene Arki, Gemici arki, Sarı ark, Ayaz arki, Gaşgay arki, Han arki ve Timur zamanında yapılmış olan Barlas arki.²³ Ayrıca bu eserde "Karabağ Vilâyetinin Gerçek Sınırları, Yerleşim Yerleri Eski Şehirleri ve Irmakları" başlığı altında şu bilgiler verilmiştir:²⁴

²² *Garabağnameler [1]*, haz. Akif Ferzeliyev, Yazıcı Neşriyyatı, Bakü 1989. Bu ciltte sırası ile şu eserler mevcuttur: Mirze Adıgözel Bey, *Garabağname*, s. 5-102; Mirze Camal Cevanşir Garabağî, *Garabağ Tarihi*, s. 103-148; Ehmed Bey Cevanşir, *Garabağ Halğının 1747-1805.ci İllerde Siyesi Veziyetine Dair*, s. 149-183; *Garabağnameler [2]*, haz. Nazim Ahundov, Yazıcı Neşriyyatı, Bakü 1991. Bu ciltte sırası ile şu eserler mevcuttur: Mirze Yusif Garabağî, *Tarih-i Sâfi*, s. 6-92; Mir Mehdî Hezânî, *Kitâb-i Târih-i Garabağ*, s. 93-202; Rızagulu Bey Mirze Camal Oğlu, *Penah Han ve İbrahim Han'ın Garabağ'da Hakimiyetleri ve O Zamanın Hadiseleri*, s. 203-246; Mirze Rehim Fena, *Târih-i Cedd-i Garabağ*, s. 247-268. Baharlı, *Ehvalât-i Garabağ*, s. 269-308; Hesen İhfa Elizade, *Şuşa Şehrinin Tarihi*, s. 309-348; Heseneli Garadağî, *Garabağ Vilayetinin Gedim ve Cedid Keyfiyyet ve Övzaları*, s. 349-358; Abbasguluğa Bakıhanov, *Gülistan-ı İremV. Fesil*, s. 359-397.

²³ *Garabağnameler [1]*, haz. Akif Ferzeliyev, Yazıcı Neşriyyatı, Bakü 1989, s. 109. Aynı eserin Türkiye Türkçesine aktarımı için bk. Mirza Cevanşir Karabağlı, *Karabağ Tarihi*, çev. Tahir Sünbül, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 4, Ankara 1990.

²⁴ *Garabağnameler*, haz. Nazim Ahundov, Yazıcı Neşriyyatı, Bakü 1989, s. 107-109; Mirza Cevanşir Karabağlı *Karabağ Tarihi*, çev. Tahir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

“Eski tarih kitaplarının yazdığına göre, Karabağ vilâyetinin sınırları şöyledir: Güney tarafından Hüdafer’in Köprüsü’nden Sıng Köprü’ye kadar Aras Çayı’dır. Şimdi Sıng Köprü; Kazak, Şemseddin ve Demirci Hasanlı bölgeleri arasındadır. Rusya devlet memurları onu Rusça olarak Krasny Most²⁵ “Kızıl Köprü” biçiminde adlandırırılar.

Doğu yönünde Cavad köyünden Aras ırmağı ile birleşerek Hazar Denizi’ne dökülen Kür ırmağı ile sınırlanmıştır.

Kuzey yönünden Karabağ’ın Elizavetpol ile sınırı Kür ırmağına kadar Goran ırmağıdır. Kür ırmağı bir çok yerden geçerek Aras ırmağı ile birleşir.

Batı yönünden sınırı, Kuşbek, Salvartı ve Erikli olarak adlandırılan, Karabağ Dağlarıdır.

Nihayet geçen yüzyıllarda, bu bölgede karışıklıklar ve değişiklikler ortaya çıkmış, bezin İran, Rum (Osmanlı) ve Türkistan padişahları bu vilâyetleri fethedip, ayrı ayrı sınırlar saptamış, kaleler dikmiş ve onlara başka adlar vermişlerdir.

Karabağ vilâyeti Arran ülkesinin bir parçasıdır. Çünkü Nuh Peygamber -Tanrı’nın selâmı onun üzerine olsun- zamanında, tufandan sonra Nuh’un evlâtlarından biri Kür ve Aras ırmakları arasındaki Tiflis, Gence, Erivan, Nahçıvan, Ordubad şehirleri ve şimdi Karabağ dahilinde harâbe olan Berde ve Beylekan vilâyetleri ve toprağında hükümlan ve sahip olmuş, buraları bayındırlaştırmış ve bu bölgenin bütününe kendi adını koymuştur. Onun adı Aran idi.”

Mirza Cemal, Karabağ’ın ekip biçmeye elverişli bir toprak parçası olduğunu da yine aynı bölümde şöyle anlatır:

“Gerçekten de bu ark (Barlas Arkı ya da Gavur Arkı) büyük yararları olan bir arktır. Bu arkın suyu ile sulanan tarım alanlarında tahıl, çeltik, pamuk, Çekil (dut) ağaçları ve her tür bitki ekildiğinde bol ürün alınır. Şöyle ki bir çetvert (250 pud) buğdaydan 20 çetvert, hatta ondan daha fazla ürün alınır. Özellikle buranın çeltiği ve darısı bol olur Eğer bu bitkilerden 1 çetvert ekilirse, yaklaşık olarak 50 çetvert, hatta ondan daha çok ürün elde edilebilir. Bitkilerin ekilmesi kolaydır. Ekme işi iki baş öküz ile

Sünbül, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 4, Ankara 1990, s. 1-2.

²⁵ Eserin yazılış tarihi dikkate alındığında, bu bilgi, yer adlarında Türkçe kullanımının engellenmesine ve takiben Rusçalaştırılmasına da tanıklık eden tarihî bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

rahatlıkla yapılabilir. Eğer bu arktan gerektiği gibi yararlanılırsa, onun çevresinde beş-altı bin aile köyler kurup rahatlıkla yaşayabilir. Bu büyük arktan başka Aras'tan çekilmiş daha bir çok ark vardır."

Karabağ adının kökeni

Karabağ adı bu bölge dışında da Azerbaycan'da yer adı olarak kullanılmaktadır: *Lugat-nāme*'de²⁶ tarihî Azerbaycan coğrafyasında Kazvin yakınlarında bir köy, Şiraz'ın merkezinde bir yerleşim birimi, Hume-i Şehristān-i Rızayî'nin kuzeyinde bir yerleşim birimi ve Nişabur yakınlarında bir yerleşim birimi olarak dört ayrı yer adı madde başı olarak alınmış; bunların dışında yine yer adı olarak *Çarabağlar*; boy, ahali adı olarak da *Çarabağlı* ve *Çarabağlı* maddelerine yer verilmiştir. Bugün Kuzey Azerbaycan'da da, söz konusu bölge adı dışında da bu ad kullanılmıştır: *Çarabağlar*, Nahçıvan ilinin İliç rayonuna bağlı bir köy adı; Hanlar rayonunun Çobanabdallı sovetinde bir köy adı ve Gence (Kirovabad) iline bağlı bir köy adıdır. *Çarabağlı* ise Salyan rayonunda bir köyün adıdır.²⁷

Karabağ, Türkçe *kara* ve Farsça *bāğ* sözcüklerinden oluşmuş, sıfat tamlaması yapısında bir birleşik addır. Türkçede, gerek *kara* gerekse *bāğ* sözcükleri yer adları yapımında kullanılmıştır. Türkçede somut anlatım yolunun gerek birleşik sözcükler gerekse deyimlerde ne denli sık kullanıldığı göz önüne alındığında pek doğal olarak yer adları oluşumunda da somutlaştırmadan yararlanılmış olması gerçeği kendisini gösterecektir. Bu bakımdan Türk yer adlarını adlandırılmasında, yerin coğrafi ve fizikî özellikleri etkili olmuştur²⁸.

İlk metinlerde *Karabāğ-i Arran* biçiminde bir Farsça terkip olarak yer alan bu ad, bölge Türkleştiği ölçüde Farsça terkip olarak

²⁶ Dihhodā, Ali Ekber, "Çarabāğ", *Lugat-nāma*, C. 57, Sirius Yayınları, Tahran 1339, s. 241-242.

²⁷ Ağamusa Ahundov, *Torpağın Köksünde Tarihin İzleri*, Gençlik Yayınları, Bakü 1983, s. 45-48.

²⁸ Özcan Başkan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s. 237-251; Doğan Aksan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1973-1974, s. 185-193; Hüseyin Nihal [Atsız] - Ahmet Naci, "Anadoluda Türklere Ait Yer İsimleri", *Türkiyat Mecmuası II*, İstanbul 1928, 242-259.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

kullanılmaktan çıkmış ve eksiltim sonucunda *Karabağ* bölümü *Karabāğ-i Arran*'ın yapı ve anlam özelliklerini üzerinde toplayarak eksiltimli²⁹ bir sözcük olmuştur.

Bölgenin tarihî ve siyasî bakımdan sahip olduğu önem, adı üzerinde de farklı çalışmalar yapılmasını sağlamış ve değişik köken bilgisi incelemeleri ortaya çıkmıştır.³⁰

R. Yüzbaşov, K. Eliyev, Ş. Se'diyev tarafından yayımlanmış olan *Azerbaycan Coğrafi Adları* adlı çalışmada verilen bilgi şöyledir: “*DGMV [Dağlık Garabağ Muhtar Vileyeti] Azerbaycanın Tarihi erazisi- Garabağın dağlık hissesinde yerleşir. Garabağ iki Azerbaycan sözünden (gara ve bağ) emele gelmiştir. Gara sözünün me' nalarından biri “çohluğ”, “çoh sıhlığı” olduğundan Garabağ “çohlu bağlı-bağatlı yer” demekdir. Hegigetden XVII. Esrin birinci yarısına geder Araz çayının kenarında Garabağ adında bağlı-bağatlı mühüm bir yaşayış mentegesi olmuştur. Seyyah Adem Olearius'un ‘İran Selteneti’ (Adam Oleari, Opisanie Puteşestviye v Moskoviyyu i Çerez Moskoviyyu po Persiyu i Obratno, Petersburg, 1906³¹) adlı hatiresinde hemin mentege 39° şimal én ve 82°20 şerğ uzunluğ dairelerinin kesiştiği nöğtede geyd édilmiştir. Garabağ eyaleti, Garabağ hanlığı, Garabağ düzü öz adlarını Araz gırağındaki hemin yaşayış mentegesinden almıştır.*”³² Bu eserde ayrıca Karabağ bölgesine ait bütün coğrafi adlar da; yapıları, anlamları ve kökenleri bakımından değerlendirilmiştir

²⁹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Nu: 575, Ankara 2003², s. 81-82.

³⁰ G. İ. Meşediyev, *Zağafğaziyanın Azerbaycan Toponimleri*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Nesimi Adına Dilçilik İnstitutü, Bakü 1990, s. 14 -17.

³¹ Ahmet Caferoğlu, “Avrupa Seyyahlarına Göre XVIIinci Asır Azerbaycanı”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2 (Temmuz - Ağustos: 1933), S. 19-20, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 289-297. (Caferoğlu'nun bu makalesi sözü edilen seyahatname üzerine yazılmıştır.)

³² R. M. Yüzbaşov - K. Eliyev - Ş. Se'diyev, *Azerbaycan Coğrafi Adları*, Maarif Yayınları, Bakü 1972, s. 15.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Y. Cemşidov, kara sözcüğünün yön anlamını esas alarak Karabağ'ı da “*kuzey-batı bağı*” biçiminde anlamlandırmıştır. Cemşidov bu adın daha eski bir yerleşim yeri olan “Beylekan’a nispetle, Beylekan’ın kuzey batısındaki bağı” anlamında konulmuş olacağına işaret eder.³³

R. M. Yüzbaşov, *ğara* sözünün “renk, ağır, kuzey, büyük, göçaç, sık, yoğun, çok” kullanımlarına dikkat çekerek, Karabağ’ın da “yoğun, sık, çok bağı olan yer” anlamına geldiği sonucuna ulaşır.³⁴ Ş. Se’diyev’in çalışması da bu görüşlere paraleledir.³⁵ Tovfiğ Ehmedov yer adlarında kullanılan *ğara* sözüne “erazice geniş, enli, büyük; uca, hündür, yüksek, şiş vb.” anlamlarını vererek Karabağ’ın “büyük bağı” anlamına gelebileceği fikrini öne sürer.³⁶ Nadir Memmedov ise bu görüşe karşı çıkarak “*Eger Garabağ – büyük bağı ise ‘küçük bağı’ anlamını veren Ağbağ adlı yer adı da olmalı idi. Bu nedenle, Garabağ adının tayfa/boy adı olması düşüncesi daha akla yatkındır.*” görüşünü savunur.³⁷ Nadir Memmedov’un görüşüne paralel olarak bu adla ilgili bir halk etimolojisi de mevcuttur. Bilimsel dayanağı olmayan bu etimolojiye göre karabağ yer adı karapapag boy adının *karapapağ* > *karapapağ* > *karabağ* ses gelişimi ile ortaya çıkmış bir biçimdir.

Ağamusa Ahundov, Azerbaycan yer adları üzerine yaptığı çalışmasında Karabağ adı ile ilgili olarak daha önce yapılmış olan çalışmalara yer vermiş ve kara ile oluşturulmuş yer adları incelendiğinde “renk, ağır, batı, büyük, koçak, sık, yoğun, çokluk”

³³ Ş. Cemşidov, “Kitabi- Dede Gorgud Gehramanlarının Merkezi Yaşayış Yerleri Haqqında”, *Respublika Elyazamaları Fondunun Elmi Eserleri*, Bakü 1972, s. 122-123.

³⁴ R. M. Yüzbaşov, “O Nekotorix Çertax Toponomiki Azerbaydjana”, *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri, Yér Haqqında Elmler Sériyası*, Bakü 1968, Nu. 1, s. 134-137.

³⁵ Ş. Se’diyev, “Garabağ’ın Me’nası”, *Elm ve Heyat Jurnalı*, Nu. 3, Bakü 1968.

³⁶ Ehmedov Tofiq, *El Obamızın Adları*, Bakü 1984; Ehmedov Tofiq, *Azerbaycan Paleotoponomiyası*, Bakü 1985.

³⁷ Nadir Memmedov, *Azerbaycanın Yér Adları*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü 1993, s. 56.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

anlamlarında kullanıldığına dikkat çekmiştir. Karabağ adının anlamı ile ilgili olarak vardığı sonuç şöyledir: “*Garabağ şehri ‘sıh, ğalın,*³⁸ *çoğlu bağ olan şehir me’nasını taşıyor.*”³⁹ Ayrıca Ahundov, Karabağ adının başlangıçta bir yerleşim birimine ad olarak konulduğunu ve zaman içerisinde bölgenin adı olarak daha geniş bir coğrafya için kullanıldığını ve Azerbaycan coğrafyasındaki Mugan ve Şirvan düzü yer adlarının da aynı gelişmeyi gösterdiğini kaydeder.⁴⁰

Mirza Bala, *İslâm Ansiklopedisi* için kaleme aldığı “Karabağ, **Qarabağ**” maddesinde, adın kökeninin “siyah bahçe” anlamında olamayacağını söyler ve şu açıklamayı getirir: “*Şirvan’ın aynı adı taşıyan bir şehre izâfetle böyle bir ad aldığı iddiası düşünülürse, Karabağ’ın da aynı şekilde meydana geldiğine ihtimal verilebilir... Mamafih Karabağ’ın türkçe etnik bir menş’eden geldiği de vârid olabilir. Karabağ da Kara-Dağlı, Kara-Koyunlu, Kara-Demirçilü, Kara-Pirimli, Kara Serkârlu, Kara-Dolak, Kara-Bulak, Karalar, Kara-Donlu, Kara-Hanlu, Karacalu, Kara-Beglü, Kara-Bayramlu, Kara-Velilü, Kara-Çinar gibi ‘kara’ ile başlayan boy ve yer adlarının boluğu da dikkat nazarını çekmektedir.*”⁴¹

Bosworth da *black garden* “siyah bahçe” anlamlandırmasının bir halk etimolojisi olabileceği üzerinde durur: “*Türkish-Persian ‘black garden allagedly because of the fertillity of its uppland valleys, but this is probably a folk etymology.*”⁴² Azerbaycan Dilinin

³⁸ Azerbaycan Türkçesindeki *ğalın* sözcüğünün karşılığı, Türkiye Türkçesinde *yoğun, sık* sözcükleridir.

³⁹ Ağamusa Ahundov, *Torpağın Köksünde Tarihin İzleri*, Gençlik Yayınları, Bakü 1983, s. 46-48.

⁴⁰ Ağamusa Ahundov, *Torpağın Köksünde Tarihin İzleri*, Gençlik Yayınları, Bakü 1983, s. 55.

⁴¹ Mirza Bala, “Karabağ Qarabağ”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 6, İstanbul 1977, s. 212.

⁴² C. E. Bosworth, “Qarā Bāgh”, *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Vol IV, Leiden 1978, s. 573.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Onomastikası (Oçerkler) adlı eserde de Karabağ adı üzerine yapılmış olan çalışmalar toplu olarak değerlendirilmiştir.⁴³

Mir Ali Saidov ise kara sözcüğüne “büyük, güçlü, halkın başı”; bağ sözcüğüne de “halkın bir bölümü, bir hissesi” anlamlarını vererek Karabağ adını açıklamaya çalışmıştır.⁴⁴ G. Geybullayev ise boy adı ile açıklamıştır. Ona göre Karabağ yer adı Türk-Peçeneklerin Karabağ boyunun adı ile ilgilidir.⁴⁵

Mihriban Vezir, *Karabağ*⁴⁶ adlı yazısında Saidov ve Geybullayev’in Karabağ yer adının kökeni konusundaki görüşlerini verdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “*Bahaeddin Ögel’in titiz araştırmaları sonucu ortaya çıkmıştır ki, Peçenek boylarının adları at renkleriyle ifade ediliyordu. Her boyun adının evvelinde bir at rengi, bundan sonra ise aynı boyun başçısının adı gelmekteydi. “Karabağ” etnoniminin Peçeneklerle ilgili (G. Geybullayev) izahına ilavetenşunu diyebiliriz ki, belki de bu sıfat “kara” at rengini ifade ediyordu. “Karabağ” sözündeki “bağ” ile ilgili ilginç bir fikir de yürütebiliriz. Bir zamanlar Türklerde yüksek bazı yüksek rütbeli kişilerin adlarına “kara” sözü de ortaklık ediyordu. “Kara Tarkan”, “Boyla Kara Tarkan”, “Tun Baka Tarkan gibi adları buna örnek gösterebiliriz. Boyla Baka Tarkan” Göktürklerin ünlü bakanı Tonyukuk’un rütbesi idi. Böylece, buna ve Bahaeddin Ögel’in tezine dayanarak muhtemelen “Karabağ” sözündeki “bağ” kelimesi, “baka” kelimesinin dönüşüme uğramış şeklidir ve belli bir rütbeyi ifade etmektedir.*” Vezir’in bağ sözcüğü ile ilgili açıklaması inandırıcı görünmemektedir.

⁴³ R. D. İsrailova - G.İ Meşediyev - G. H. Ceferov, *Azerbaycan Dilinin Onomastikası*, Elm Neşriyyatı, Bakü 1987, s. 82-83.

⁴⁴ M. A. Saidov, *Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken*, Bakü 1989, s. 37; Mihriban Vezir, “Karabağ”, *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 202.

⁴⁵ G. Geybullayev, *Karabağ*, Bakü 1990, s. 85; G. Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin Teşekkülü Tarihinden*, 1994, s. 202.

⁴⁶ Mihriban Vezir, “Karabağ”, *Azerbaycan Birinci Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 201-209.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Bu görüşlerin hepsinde ortak ve değişmez olan nokta bağ sözcüğünün anlamıdır. Tartışmalı olan sözcük Türkçe kara sözcüğüdür.

Kara Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren yer⁴⁷, kişi, boy vb. adlarda sıkça kullanılmıştır. Bu kullanım sıklığına bağlı olarak da sözcük temel anlamı olan “renk adı, siyah” yanında birçok yeni anlamlar da kazanmıştır. Türkçede kara sözcüğünün anlamı ve kullanımı açısından, Omeljan Pritsak⁴⁸ ve Gabain’in⁴⁹ çalışmaları önemlidir. Pritsak bu makalesinde Türklerde, tıpkı Çinlilerde olduğu gibi, dört temel rengin dört yönü belirttiğini ifade eder ve karanın da kuzey yönüne işaret ederek, kara ordu ile kuz ordu paralelliğine dikkat çeker. “*Çuçi ulusunda ise sol (batıdaki rütbe olarak) aşağı kanada işaret ederdi, daha sonra yeni siyasi duruma uygun olarak sağ (doğu, yani derece olarak daha yüksek olan kanat) “kara orda” oldu. Kara artık coğrafi konuma değil siyasi bir konuma işaret etmekteydi.*” (s. 263) Pritsak, kara ile kurulmuş özel adları kronolojik olarak ve ak ile karşılaştırarak vermiştir. Gabain ise *qara*’nın “kuzey” anlamı üzerinde durmuştur. *Karahan* “kuzeyin hakani”, *Karakum Çölü*⁵⁰ “Horasan’a

⁴⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nu: 439/3, A. Ü. Basımevi, Ankara 1982, s. 115-116. Aksan burada Türkiye coğrafyasında kara ve ak sözcükleri ile kurulmuş yer adları üzerine şu bilgiyi verir: “Bizim incelememize göre Türkiye’de adlandırılan yerin ve çevresinin renk özelliklerini verme, çok yaygın bir eğilim olarak ortaya çıkmakta, *kara* ile adlandırılan köy sayısı (sonradan değiştirilen adlar bir yana bırakılırsa) 1022’yi bulmaktadır. *Ak* 400, *sarı* 230, *kızıl* 210, *akça* 165, *boz* 108, *yeşil* 85 köy adında yer alıyor.”

⁴⁸ Omeljan Pritsak, “Qara Studie Zur Türkischen Rechtssymbolik” [Türkçe Hukuk Sembolü Qara Üzerine Araştırma], *Zeki Velidi Togan’a Armağan*, İstanbul 1950-1955 s. 239-263.

⁴⁹ A. von Gabain, “Renklerin Sembolik Anlamları”, *A. Ü. DTCF Türkoloji Dergisi*, 3/1, 1968, s. 108-111; Reşit Rahmeti Arat, “Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tâbirler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIV, İstanbul 1965, s. 1-24; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 183-186.

⁵⁰ Emel Esin, “Ötüken Yış (Türk sanatında Ağacli Dağ Hakkında Notlar)”, *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1976, s. 159. Esin’in Karakum ile ilgili verdiği bilgi şöyledir: “Çinlilerin kosmolojik sebeplerle “Yin-Şan” (Kuzey timsali “gölge dağı”) ve “Hei-şan” dedikleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

nisbetle kuzey çölü” (s. 109/110). *Ak Kalmuk* ve *Kara Kalmuk* adlarındaki ak ve karanın bir zıtlık ya da karşıtlığa işaret etmediğini ve *Kara Kalmuk* ifadesinin “asıl Kalmuk” anlamına geldiğini kaydeder.

Radloff *kara* maddesinde, *kara* sözcüğünü “siyah” biçiminde açıkladıktan sonra *karabāg* “Dsch. Eine Provinze im Persischen Transkaukasien” bilgisini vermektedir.⁵¹ Doerfer⁵² ise *karanın* hemen bütün Türk lehçelerinde “siyah” anlamında kullanıldığını belirterek sırasıyla şu anlamlarını vermektedir: Siyah; kötü, uğursuz; aşağı, alt tabakaya mensup; sığır; temiz olmama hâli; mürekkep; yabancı. Remzi Yüzbaşov ise *kara* sözünün renk bildirmekle birlikte “iri, güçlü, şiddetli” anlamlarında da kullanıldığını belirtir.⁵³ Ayrıca Yüzbaşov, Kononov’a dayanarak özellikle *kara* ile oluşturulmuş su adlarında (hidronim), *kara* sözcüğünün; suyun rengine değil, suyun yer altı kaynaklarından beslendiğine işaret ettiğini bildirir.⁵⁴ *Han-Woo Choi*⁵⁵ ise *kara* ile ilgili çalışmasında Bizans kaynaklarında ilk Hun hakanının (yaklaşık MS. 412) unvanı olan *qaraton* sözcüğünün “kara giysi,

Kuzey sınırlarında, Yaşıl-ögüz’ün ötesindeki dağlara Türklerin de aynı mânâda “Çogay Kuz” (veya “Çogay-yış”) ve “Kara-Kum” dediği anlaşılmaktadır. Halbuki Çin’in kuzey sınırları timsâllerine göre, “gölge”, “kara” diye anılan bu yerler Türklerin gün-ortasındaki sınırda bulunan ordu merkezleri idi. Elteriş Kagan ilk önce “Çogay-yış”da hakan olup sonra kuzey ordusu Ötüken-yış’a geçmiştir.”

Kara-kum ve *Karakurum* / *Karakorum* için ayrıca bk. Kiss Layos, *Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára*, Akadémia Kiadó, Budapest 1980, s. 316.

⁵¹ Wilhelm Radloff, *Versuches eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, Zweiter Band, Muto & Co. The Hague, 1960², s. 132-136.

⁵² Gerhard Doerfer. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band III, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1967, s. 426-427.

⁵³ Remzi Yüzbaşov, *Azerbaycan Coğrafiye Terminleri*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Bakü 1966, s. 29.

⁵⁴ Remzi Yüzbaşov, *Azerbaycan Coğrafiye Terminleri*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Bakü 1966, s. 97; A.N. Kononov, “O Sementike Slov ‘kara’ i ‘ak’ v Tyurskoy Geografiçeskoy Terminologii”, *İzv. AN SSR, Otd. Teh. Nauk*, Nu: 7, 1940 (Bu künye ilgili kaynaktaki nottan alınmıştır.).

⁵⁵ Han-Woo Choi, “On the Shamanic Concept of Qara ‘black’ in Turkic” [Şaman Kavramı Çerçevesinde Türkçe Kara] *Türk Dilleri Araştırmaları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 4, İstanbul 1992, s. 103-108, 1992 Ankara, s. 103-108.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

kutsal giysi” anlamlarına gelmesi gerektiği üzerinde durmuştur. *Kara* sözcüğünün “kutsal” anlamının ise özellikle Altay Şaman kültüründeki *Aq Qam* ve *Qara Qam*⁵⁶ terimlerinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Şamanist kültürden uzaklaşıldığı dönemlerde de bu sözcük kutsal anlamının yanında “kuvvetli ve güçlü” anlamlarını da kazanmıştır. *Kara* özellikle yer adlarında “kutlu, azîz” (Qara Qorum), kişi adlarında da “güçlü, kuvvetli” (Qara Han) anlamlarında kullanılmıştır. Han-Woo Choi bu çalışmasında *karanın* boy ve özel adlarda cesaret ve asilliğin belirleyicisi, tanımlayıcısı olarak da kullanımına dikkat çeker.

Saadettin Gömeç’in “‘Kara-Hanlı’ Adı Üzerine Bazı Düşünceler” adlı makalesindeki görüşü de Han-Woo Choi’nin görüşünü destekler mahiyettedir: “*Ayrıca ‘kara’ nın manaları arasında ‘gücü’ ve ‘eskiliği’ de saymakta fayda vardır. Ancak bizim için yeni olan, özellikle Kara Hanlı adı açısından birinci olarak bu ad, eski Türk devlet teşkilâtına göre kuzeyi gösterir. İkinci olarak eski Türklerdeki ‘kara’ unvanlı beglerin büyük, asil, yüce kişiler olmalarıdır.*”⁵⁷

Bāg sözcüğü Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Yeni Farsçada “bahçe”, Sogodçada ise βāγ, “kara, toprak parçası” anlamındadır. Bugün kuzeybatı diyalektlerinde ve Yeni ve Orta Farsça döneminde *rāz* “üzüm bağı” anlamında kullanılmıştır. Günümüzde her iki sözcük arasındaki kullanım devam etmektedir ve *bāg* “ekilmiş toprak ve üzüm bahçesi” anlamlarını da taşımaktadır.⁵⁸ Bağ sözcüğünün yer adlarında kullanımı özellikle XIV. yüzyıldan itibaren Orta Asya ve

⁵⁶ Kara Kam bütün ruhlara hizmet eder ve onlara kurban sunar. Onlar âyinleri sırasında elbise giyer ve davul çalarlar. Şamanistler onları kötü ruhlardan yalnız Kara Kam’ın kurtarabileceğine inanırlar.

⁵⁷ Saadettin Gömeç, “‘Kara-Hanlı’ Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Kök Araştırmalar*, C. II, S. 2 (Güz 2000), Köksav, Ankara 2000, s. 142.

⁵⁸ W Eilers, “Bāg”, *E[ncyclopedia] I[ranica]*, Ed. By. Ehsan Yarshater, Routledge & Kegan Paul, C. III., London & New York 1989 s. 392-393; Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 33; Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Turkei-Türkischen*, C. I, İstanbul - Wien 2002, s. 259.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

İran Türk coğrafyasında yoğun olarak görülmektedir (Çehâr-bâğ, Nev-bâğ, bâğ-ı Nov⁵⁹ Kara-bâğ vb.).

Sonuç olarak Karabağ sözcüğünün kara kısmını anlamca yukarıda belirtilen anlamların tümü ile açıklamak mümkündür. Yapılan bu köken bilgisi incelemelerinin hepsinin kandırıcı delilleri olmakla birlikte, Karabağ, “bağı çok olan, yoğun bağlık bahçelik yer” anlamına gelmekte ve başlangıçta yalnız bir yerleşim yerinin adı iken, zamanla o yerleşim yerinin çevresindeki bütün bölgenin adı olarak daha geniş bir coğrafyaya ad olarak kullanılmış olmalıdır.

Dilin her alanında olduğu gibi yer adlarında da Türkçe ya da Türkçe mantığı ile kurulmuş yer adları özenle kullanılmalı ve sonraki kuşaklara doğru biçimleri ile aktarılmalıdır. Karabağ yer adını da *Nogorno Karabağ* ya da *Dağlık Karabağ* biçiminde kullanmak, bölgenin tarihî gerçeği ile bağdaşmayan ve bütünlüğüne kastedici bir adlandırmadır.

⁵⁹ Zeki Velidi Togan, “Herat”, *İslam Ansiklopedisi*, 5/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 435. “Bâğ-i Nov’u, Sultan Hüseyin oğlu ve veliahdı Bâdi’ al-Zamân Mirzâ için yaptırmıştır. Zamanın en muhteşem san’at eserlerinden sayılmıştır.”